

QADIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏÇİSİ ŞƏFİQƏ ƏFƏNDİZADƏ

Azərbaycan xalqının çar Rusiyasına qarşı milli azadlıq mübarizəsi nəticəsində 1918-ci ilin 28 may tarixində yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqi Azərbaycanın ilk parlamentli respublika olaraq yəni, bəzi məsələlərdə hətta bir sıra qabaqcıl ölkələrin də öncülü kimi tarixin yaddaşına həkk edilmişdir. Həmin məsələlərdən biri qadınlara kişilərlə bərabər seçki hüququnun verilməsidir. Müsavat Partiyasının hələ 26-31 oktyabr 1917-ci ildə keçirilən qurultayında qəbul edilmiş yeni proqramının birinci hissəsində, 13-cü bənddə qeyd olunurdu ki, parlamentə və digər qurumlara seçkilər "ümumi, bərabər, birbaşa, gizli və mütənasib səsvermə yolu ilə keçiriləcək". 14-cü bənddə isə "cinsindən, milliyyətindən və dinindən asılı olmayaraq", 20 yaşına çatmış bütün vətəndaşların seçkilərdə iştirak edə biləcəyi bildirilirdi.

Qadınlara seçki hüquqlarının verilməsi istiqamətində Azərbaycanın milli rəhbərləri və maarifpərvərlərinin fəaliyyətləri Azərbaycan qadınının seçki hüquqlarının "Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında" Əsasnamədə yer alması ilə nəticələnirdi. Belə ki, AXC Parlamentinin 1919-cu il iyulun 21-də qəbul etdiyi Əsasnamədə bildirilirdi ki, "Müəssislər Məclisi əhali tərəfindən cinsindən asılı olmayaraq və bərabər seçki hüququ əsasında, birbaşa və gizli səsvermə vasitəsilə, mütənasib nümayəndəlik əsasları təmin edilərək seçilən üzvlərdən ibarətdir" və seçkilərdə "səsvermə gününədək 20 yaş bitmiş hər iki cinsdən olan respublika vətəndaşları iştirak hüququna malikdirlər".

“Parlamentin bu qərarı Azərbaycan qadınlarının həyatında böyük dönüş yaratdı. Seçki hüququ əldə etmiş Azərbaycan qadını həm də ilk dəfə dövlət idarəetmə aparatında vəzifə sahibi oldu. Təkcə Parlament dəftərxanasının işçilərindən 6-sı qadın idi. Dəftərxana müdirinin köməkçisi vəzifəsinə isə Azərbaycan ictimai fikrinə, Azərbaycan qadınının maariflənməsinə və azadlıq mübarizəsinə öz dəyərli töhfələrini vermiş, Zaqafqaziyada ilk Azərbaycan dili müəlliməsi, ilk Azərbaycan qadın jurnalisti və publisisti Şəfiqə xanım Əfəndizadə təyin edildi.

Şəfiqə Əfəndizadə 1883-cü il mart ayının 19-da Gürcüstanın Ahısqa uyezində, Axısqa rayonunun Azqur kəndində tanınmış pedaqoq Məhəmməd Əmin Hafiz Şeyxzadənin ailəsində anadan olmuşdu. İlk təhsilini evdə alan Şəfiqə xanım özü də atasının yolu ilə gedərək, müəllimlik peşəsini seçir. 1900-cü il 11 dekabr tarixində ona Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi tərəfindən tatar (Azərbaycan) dili və şəriət müəlliməsi attestatı və III Aleksandrovski Kişi Gimnaziyası tərəfindən eyni ixtisasın şahadətnaməsi verilmiş və 1901-ci ildə Şəfiqə xanım Hacı

Zeynalabdin Tağıyevin təsis etdiyi Aleksandriyski rus-müsəlman qızlar məktəbində Azərbaycan dili fənninin tədrisinə başlamışdır.

Ailə vəziyyəti ilə əlaqədar 1907-1909-cu illərdə işinə ara vermiş Şəfiqə xanım 1909-1911-ci illərdə I rus-tatar, 1911-1918-ci illərdə isə II rus-tatar qadın məktəbində Azərbaycan dili müəllimi kimi çalışır.

Pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, Şəfiqə xanım dövrü mətbuatda da fəal iştirak edir. Fəaliyyətinə "Şərqi-Rus" qəzetinin 16 aprel 1903-cü il tarixli 7-ci sayında nəşr olunmuş "Maarifpərvər rufətli Məhəmməd Ağa Şaxtaxtinski hüzüri-alilərinə" adlı yazısı ilə qədəm qoymuş ziyalı xanım "Həyat", "İrşad", "İqbal", "Yeni İqbal", "Açıq söz", "Azərbaycan" qəzetləri, "Dəbistan", "Dirilik", "Məktəb" jurnallarında da öz ictimai-siyasi, ədəbi-bədii yazıları ilə çıxış edir. Bu yazılarında dövrün ictimai-siyasi həyatında baş verən mühüm hadisələrə toxunur, qadın hüquqsuzluğu və savadsızlığından, bu savadsızlıq üzündən millətin gələcəyində baş verə biləcək fəlakətlərdən, qaçqın problemlərindən, uşaq təlim və tərbiyəsindən, məktəb həyatından və s. mühüm məsələlərdən bəhs etməklə kifayətlənir, problemlərin aradan qaldırılması yollarını arayaraq, dövrün ziyalılarına və maarifpərvərlərinə birliyə, həmrəyliyə, köməyə səsləyir.

1918-ci il qanlı mart hadisələrindən sonra Bakıdakı vəziyyətə dözə bilməyən Şəfiqə xanım avqust ayının sonlarında şəhəri tərk edir və öz ailəsi ilə birgə doğma yurdu Ahısqaya üz tutur. Ahısqada vəziyyətin daha da ağırlığına görə oradan Türkiyəyə – İstanbula yollanır.

Bu səfər Şəfiqə xanım üçün çox üzücü olur, ailəsinin iki üzvü – həyat yoldaşını və sevimli bacısını itirir. Bakı şəhər İdarəsinin Məktəb Komissiyasının sədrinə ünvanladığı 22 aprel 1919-cu il tarixli 1253 sayılı məktubunda özü bu barədə belə yazır: "... bir həftədən sonra doğma kəndimizə – Axısqa uyezindənin Azqur kəndinə yetişdik ki, burada mənim yuxarıda adını çəkdiyim, Ticarət məktəbinin müəllimi olan həyat yoldaşım vəbadan öldü. Azqurda iki ay qaldıqdan sonra orada başlanan iğtişaşlar nəticəsində Konstantinopola getdik, burada mənim müəllimə olan gənc bacım Səidə xanım vəfat etdi...".

Həmin məktubdan bir neçə gün sonra, may ayının 1-də "Azərbaycan" qəzetinin 170-ci sayında Şəfiqə xanımın "Yol əsnasında gördüklərim" adlı məqaləsi çap olunur. İstanbula qadın həyatından, maarif yolunda atılan böyük addımlardan, əldə olunan uğurlardan, xeyriyyə cəmiyyətlərinin qadınların maariflənməsi, müxtəlif sənətlərə yiyələnməsi üçün gördükləri işlərdən bəhs edən bu mətin, qeyrətli qadın səfəri zamanı başına gələn əhvalatları ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmağı vacib saymır, millətin problemini öz problemlərindən, dərindən, itkilərindən üstün tutur, Ahısqa türk xalqının, islam ümmətinin başına gələnlərdən bəhs edir və bu fəlakətlərə ictimaiyyətin, dövlətin susmasına etiraz edir: "Təəccüb burasıdır ki, iki aydan bəri davam edən bu qan ocağını bir düşünən, çarəsinə qalan yoxdur! Görənlər söylüyürlər ki, zavallı kəndlilər iki ay bundan əvvəl itirmiş oldu-

ğu çocuğunu hala daha bulamıyor, ah və nalə ilə dağları-daşları gəzib, kimi çocuklarını, kimi ana-bacısını arayırmış... Əgər Axisqanın halı bir müddət də böylə qalır, insan adına heç kimsə qalmaz".

Həmin məqalədə yazdığına görə, Şəfiqə xanım Türkiyədə olarkən Azərbaycan nümayəndə heyəti İstanbula gəlir və onlardan Bakıda vəziyyətin düzəlməsi xəbərini eşidirlər. Bu xəbərdən çox sevən Şəfiqə xanım geri dönmək istəyir, lakin problemlərlə üzləşir: "Artıq dərəcədə şad olmaqla bərabər Bakıya gəlmək istədik, fəqət bu dəfə ingilislərdən izin almaq lazım idi. Cənab Əlimərdan Bay Topçubaşov biza azərbaycanlı olduğumuza dair bir vəsiqə verdi. O vəsiqəni ingilislərə verdik! Onlar bu vəsiqəyə qənaət etməyib bizdən pasportumuzu aldılar. Və bir çox suallar daha qeyd edib, 15 frank da para aldılar. Cavabını on gündən sonra verəcəklərini söylədilər. Bunların on gün dedikləri tam 44 gün çəkdi".

Nəhayət, 1919-cu ilin aprelində Bakıya dönməyə müvəffəq olan Şəfiqə xanım yenə bir jurnalist kimi fəaliyyətini davam etdirir. Əsasən "Azərbaycan" qəzeti ilə əməkdaşlıq quraaraq Azərbaycanın digər ziyalı, maarifpərvər qadınları kimi dövlətin verdiyi hüquqlardan, yaratdığı imkanlardan istifadə ilə cəhəlatın, savadsızlığın aradan qaldırılması, ölkə əhalisinin maariflənməsi yolunda fəal iştirak edir və öz məqalələrində vətəndaşları yeni hökuməti dəstəkləməyə – hər işdə, hər çətinlikdə onların yanında olmağa, əl-ələ verib işıqlı gələcəyin təmini yollarında çalışmağa səsləyir.

"Azərbaycan" qəzetinin 15 may 1919-cu il tarixli 181-ci sayında nəşr olunmuş "İslamların, türklərin hər dürlü təaliləri qadınların tərifi-i-səviyyəsinə vabəstədir" adlı məqaləsində o, müstəqil Azərbaycanı yeni bünövrəsi qoyulan bir binaya bənzədir və hər kəsi bu təməlin möhkəmləndirilməsinə səsləyir: "Əgər gələcəkdə möhkəm bir binaya, əsaslı bir təşkilata, möhkəm bir hökumətə sahib olmaq istərsək, onun təməlinin möhkəm olmasına cümləmiz əl birliyilə, dil birliyilə, yürək birliyilə çalışmalıyıq. Həm də nəsil? Yılmaz, bıqmaz, usanmaz bir həvəslə...". Şəfiqə xanım bunun məsuliyyətinin yalnız dövlət məmurlarının, vəzifə sahiblərinin boynunda olması fikrini razılaşdır, Azərbaycanın sabit gələcəyə sahiblənməsində hər bir vətəndaşın rolunun vacibliyini düşünür: "Hər kəs, hər ziruh çalışmalı, yalnız erkək deyil, qadınlar da çalışmalı, yalnız qadınlar deyil, çocuklar da çalışmalı".

Şəfiqə xanım qadın savadsızlığının, qadınların ictimai həyatdan uzaq qalmasının zərərindən bəhs edir və millətin çəkdiyi əzabların çoxunun məhz bundan qaynaqlandığını vurğulayır. Yeni yaranmış hökumətin əbədlilik qazanması, millətin möhkəm, mətin olması, tərəqqi etməsi üçün ilk öncə qadın həyatında islahatların aparılmasının vacibliyini bildirir: "Qadınlarımızın həyatını islah etməliyiz ki, onlar da çocukları, çocuklar da böyüdüklərində hökumət və millət halını islah etsinlər... Qadınları yetişdirəlim, tarixə, zamanəyə, ictimaya hazırlayalım ki, hökumətimizin qəvi və mətinliyi üçün zükürən və ünəsən əl birliyilə, dil birliyilə, yürək birliyilə çalışalım".

"Azərbaycan" qəzetinin Cümhuriyyətin ildönümünə həsr olunmuş 190-cı sayında dövrün görkəmli ictimai-siyasi, dini xadimləri – Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Nəsim Bəy Yusifbəyli, Üzeyir Hacıbəyli, Şeyxülislam Molla Ağa Ağaalizadə, Xəlil İbrahim, Fərhəd Ağazadə, Əli Abbas Müznib ilə yanaşı Şəfiqə xanımın da məqaləsinin yer alması Azərbaycan qadını üçün çox qürurverici bir hadisə və mübariz, vətənpərvər xanımın ictimai-siyasi elita yanında böyük hörmət və etimad sahibi olmasının bariz göstəricisidir. "Təşkilatın qadınlara təsiri" adlı həmin məqaləsində qadınların tərəqqisinin bir dövlətin, millətin tərəqqisi üçün mühüm

amillərdən olduğunu vurğulayan Şəfiqə Əfəndizadə Azərbaycan qadınının maariflənməsində, yüksəlməsində, gələcəyi və səadətində Azərbaycan hökumətinin rolundan bəhs edir: "Bu gün bizi yaşadacaq, əvvəlkindən daha iyi yaşadacaq ancaq Azərbaycan və Azərbaycan hökuməti olacaqdır. Gələcək ümidimiz Azərbaycanın fəal müdafiəçilərinədir. Əgər onlar əzm və niyyətlərində müstəqim olursalar, biz də millətimiz, insanlığımız, varlığımızda öylə müstəqim və mətin oluruq".

Qadınları ərleri, qardaşları, oğulları ilə birgə müstəqil Azərbaycan dövlətinin tərəqqisinə, müdafiəsinə səsləyən Şəfiqə xanım dövlət xadimlərinin, millət fədailərinin gördüyü işləri çox yüksək qiymətləndirir: "İştə bu gün Azərbaycan istiqlalının bir sənəsi oldu. Erkəklərimiz kəndi hissələrinə düşən vəzifələrini fədakarana bir surətdə ifa etməkdədirlər.

"Azərbaycan" qəzeti əməkdaşları. Orta cərgədə soldan üçüncü Şəfiqə Əfəndizadə

Saat kibi düzgün, vaxtı-vaxtında, həm də eyni sürətlə kəndi öhdələrinə mühəvvel olunan işlərə çalışırlar. Həmd olsun, say və qeyrətləri həbaya getmədi. İştə bu gün səylərinin səmərəsi meydana".

Həqiqətən də, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz dövrü üçün müərarəqi hesab edilən bir çox dövlət təsisatlarının yaradılmasında, eləcə də Azərbaycan qadınının cəhəlat, hüquqsuzluq, təəssüb əsarətindən çıxması yolunda böyük addımlar atmış, uğurlar qazanmışdı. 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etmiş müasir Azərbaycan Respublikası bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi varisi kimi onun amal və məqsədlərini yaşadır, dövlət quruculuğu, hərbi quruculuq, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil və digər sahələrdə həyata keçirdiyi işlərlə Azərbaycan dövlətini bölgənin ən güclülərindən birinə çevirməyə müvəffəq olub və bu istiqamətdə də öz yolunu davam edəcəkdir.

Prezident İlham Əliyevin Nazirlər Kabinetinin iclasında çıxışı bu fikrin təsdiqidir: "Yüz il bundan əvvəl müsəlman aləmində ilk dəfə olaraq demokratik respublika yaradılmışdır. Biz fəxr edirik ki, bu respublikanı Azərbaycan xalqı yaradıb və bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirib ki, Azərbaycan xalqı böyük xalqdır, istedadlı xalqdır, azad xalqdır... Azərbaycan o ölkələrdəndir ki, hələ yüz il bundan əvvəl ən ulvi demokratik dəyərləri nəinki bəyan edib, öz praktiki fəaliyyətində onları təmin edib. Bugünkü Azərbaycan, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün demokratik ənənələrinə sadıq və bu ənənələri yaşadıq". ♦

Şəhla A.Abdullayeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər
Arxivinin əməkdaşı